

EMLÉKEZÉSEIM (I.)

TÓTH BUBORA ISTVÁN

Részben unalomból, részben szórakozásból, kíváncsiságból megkísérlem leírni az életem, a családi és a körülöttem történt eseményeket, amennyire megmaradtak az emlékezetemben. Igyekszem majd történelmi hűséggel írni, amit írok, mert lehet, hogy az lesz benne a legérdekesebb. Ha valaki más is elolvassa írásmat, az vegye úgy, hogy én nem vagyok művésze az írásnak. Ha valami stílusbeli fogyatékoságot talál benne, nézze el, mert csak egyszerű ember írta.

1899. szeptember 3-án reggel 8 órakor jöttem erre a sárgolyóra, amit Földnek neveznek. Szüleim nincstelen agrárproletárok voltak. Írni-olvasni egyikük sem tudott. Amikor én születtem, apám urasági cseléd volt Topolyától nyolc kilométerre, egy cservenkai sváb földbirtokosnál. Ez a Lebach—Kalmár birtok ma a szérumgyár gazdasága, de ő csak Lebachnál szolgált. Nagyon egyszerű, szinte a nevetségességig becsületes emberek voltak a szüleim. Szorgalmas, megbízható, jó munkások. Szolgalelkűeknek nem mondhatom őket, mert ha kellett, meg merték mondani, ami fájt nekik. Különösen anyám nem takargatta a véleményét. Elődeik jobbágyok voltak. Apám már hatéves korában szolgált egy parasztnál, az anyám meg hétéves volt, amikor egy orvos házaspárnál dajka volt. Tehát szolgasorban nőttek föl, és engedelmességre neveltek, meg munkára, iskolába járás helyett. Apám a szabadban nőtt fel, nem ismerte a vallást, imádkozni sem tudott, és nem volt babonás. Nagyon természetes, úgy mondják, szögletes, modortalan ember volt, de olyan vajszívű, hogy képes volt mindenét odaadni a rászorulóknak. Anyám úri környezetben nőtt föl, ahol az önzés és fölényeskedő viselkedés más hatással volt rá, mint apámra az ő környezete, ahol csak állatok és egyszerű emberek voltak. Anyám nagyon tiszta, pontos, kötelességtudó, de

túlzottan babonás, vallásos és fősvény volt. Órá ilyen hatással volt a környezet, amiben egészen férjhez menéséig élt. Nem voltak iszákosak, sőt apám, ha egy fityók pálinkát megivott, beteg lett. Csak mások unszolására ivott nagy néha, ritkán. Mesélte, hogy egyszer lakodalomban volt, és egy cserépfazékból itta a bort, hogy ne lássák, mennyit fogyaszt. Szigorú beosztással, nagyon takarékosan éltek. Csak így lehetett az állandó nélkülözést elkerülni. Születésem idején kezdett elterjedni a nincstelen munkáscsaládoknál az „egyke vagy egyse”. Így védekezett a munkásosztály a nélkülözés ellen. Nekem sem volt testvérem, egyke voltam. Ennél fogva nálunk a nincstelenség nem volt annyira nyomasztó.

Most pedig megpróbálom sorra szedni az eseményeket, ahogy az emlékezetemben megmaradtak, kezdve a legelsővel.

A legelső, amire emlékszem, egy baleset volt. Talán különös, de így volt. Balesettel kezdődött az életem. Amint már említettem, a szüleim urasági cselédek voltak. A cselédek csak vasárnap nem dolgoztak. Ha vásár volt, oda elmentek, hogy a tönkrement csizma vagy nadrág helyett másikat vegyenek. Ha a sovány bérből, nagy megerőltetéssel össze tudtak kuporgatni annyit, amennyi elnyűtt rongyaik pótlására kellett. Az akkori vásárok hemzsegték a csalóktól. Rengeteg rövidárus, encsembencsem-árus nagy lármával hirdette a portékáját. A rokonok és ismerősök is leginkább a vásároknál találkoztak; nemigen értek rá máskor fölkeresni egymást, mert nem is szolgáltak olyan közel egymáshoz, hogy az a rövid vasárnap még látogatásra is elég lett volna. Meg kedvük sem lehetett, örültek, hogy pihenhettek az egész heti munka után. Apám nekem soha semmiféle játékot nem vett. Úgy tartotta, hogy haszontalanságokra nem ad pénzt. De gyümölcsöt, azt hozott, ha maga ment piacra vagy vásárra. Arra nem sajnálta a pénzt. Egy ilyen vásári alkalommal egy rokonunk vásárfiába vett nekem egy játék pisztolyt, aminek a csővébe egy ceruza vastagságú, tíz centi hosszú fát kellett betolni, ami a tolás által egy rugót nyomott össze. A rugó rögzítődött, amit a ravasz megnyomása fölszabadított, és a fácskát kirúgta öt-hat méterre. Ezzel a vacak pisztollyal egy veszekedés alkalmával belelőttem a bal szemembe. Hogy milyen veszekedés volt az, majd rátérek arra is. De előbb még valamit elmondok, ami nem volt éppen mellékes dolog az akkori, cselédsorban élő családok életében.

Abban az időben az volt a szokás, hogy a cselédség lakást és tűzrevalót ingyen kapott a munkaadójától. De hogy minél keve-

sebbe kerüljön, tömeglakásokat építettek a cselédség részére. A pisztollyal történt eset előtt, ahol laktunk, négy család lakott egy szobában. Az épület még ma is áll, hogy most mire használják, nem tudom, de a nyáron a vejemmel arra jártunk kombival, akkor láttam. A szabadkai szérumgyár kezelésében van az a gazdaság, ahol az említett épület van. Négy szoba volt benne. Középen végig két szabad kéménnyel volt a konyha, ahol az asszonyok katalanokon főztek. Minden szobában négy család lakott. Válaszfallal nélkül, minden sarokban egy család. Hogy milyen élet zajlott ott? Legjobban csak arra a végtelenül nehéz szagra emlékszem, ami ott volt, meg arra a zsvajra, amit az akkor még elég népes családok okoztak. El lehet képzelni, hogy harmincan is voltak egy szobában. Nyáron még csak hagyján, mert a nagyja összeeskábált cirokszárból, néhány rissz-rossz deszkából, miegymásból a szabadban úgynevezett kóterokat, és ott aludt. De télen! A béresnek vasárnapon kívül mindennap dolgoznia kellett; ha esett, ha fújt, valamint parancsoltak neki. Az a szegényes ringy-rongy, ami rajtuk volt, sokszor egész nap ázott rajtuk. Este, munka után a banyakemencére hányták, hogy reggelre megszáradjon. Az a kipárolgás, azután az apróbb gyerekek bilikbe vizelése, köhögés, szellentés... Olyan szörnyű volt a szag, hogy az sem lett volna csoda, ha mind elpusztul ilyen körülmények közt. A bútorokat nem is lehet a mai fölfogások szerint bútoroknak nevezni. Egy ládában tartották az összes ruháikat és egyéb kellékeiket. A láda alját egy kihúzható fiók képezte, amiben az apróbb tárgyaik és a lábbelik voltak, akinek ugyan volt. A gyermekeknek semmiféle lábbelijük nem volt. Nyáron mezítláb jártak, télen pedig kumplában vagy a szülők valamilyen elnyűtt lábbelijét húzták föl, ha kimentek. Az asszonyoknak egy pár cipőnél, egy pár papucsnál több lábbelijük nagyon ritkán volt. Nyáron ők is mezítláb jártak. A férfiak télen leginkább bőrcsizmát, nyáron pedig bocskort viseltek. Bizonyos munkáknál mezítláb voltak. A ruházatuk is nagyon szegényes volt. Az ünneplőjük is csak olcsó cajgból volt. Könnyen elfért a ruhásládában az összes ruházatuk, mert az asszonyoknak nem volt néhány darabnál több, hiába volt abban az időben a sok szoknya a divat. A gyermekeknek egy-két kis hosszúing, télire esetleg még egy parketzubony, és semmi egyéb. A bútorzat többi része néhány szék, valamilyen asztal, ahol a nagyobbak ettek. Az apraja a ládán evett. A fekvőhely: két-három bakra ráhelyezett néhány szál deszkán egy szalmazsák. Kevésnek volt még nyoszolyája is. A fia-

talabb házasoknál kezdett divatba jönni a láda helyett az almárium. Az már nagyon modern volt a cselédsorban élőknel. Ahol az asszony jobban törődött a családjával, ott foltos ruha volt csaknem mindnyájukon, ahol hanyag volt, ott rongyos volt az egész család.

Az élelmüket is ládában tartották. Liszt, bab a padláson volt. A padlás léckerítésekkel tizenhat részre volt osztva, zárható ajtóval mindegyiken. Ott volt, ha volt, a kukoricájuk is és minden limlomjuk. Amelyik család vághatott valamilyen hízót, az a föl-füstölt húst és szalonnát is a padláson tartotta. Születésem idején ebben a házban laktunk mi is. (De én Topolyán, anyai nagyszüleimnél láttam meg a napvilágot. Anyámat behozták arra az időre.)

Azt nem tudom, hogy meddig laktunk itt, de halványan emlékszem még rá. Az apám több évig szolgált ezen a gazdaságon. Amint már leírtam, apám nagyon becsületes, szorgalmas, őszinte, megbízható, józan ember volt. A munkaadója, a cservenkai Leibach Péter nagyon kedvelte, és előléptette első kocsisnak. Apám kikötése az volt, hogy ha külön lakást kaphat, akkor elvállalja a megbízást. Ekkor építtetett a Leibach két új cselédházat a kocsisok részére, ahol egy szobában csak két család lakott. Egy háznál pedig egy közös konyhára két szobában négy család. Nyolc kocsis szolgált a gazdaságban. Ezek lettek a két új házban elhelyezve. Az ökrös béresek maradtak a régi épületekben.

Igy kerültünk új lakásba, apámnak egy kocsis társával egy szobába. Az is olyanforma idős, nős ember volt, mint az apám. Két lánya volt. Az egyik valamivel idősebb, a másik fiatalabb volt nálam. Az épület észak—délnek állt. Kelet felől volt a bejárata a konyhába. Abból jobbra is, balra is ajtó nyílt a szobákba. Mi a ház déli végében laktunk, a szoba keleti felében. Az ajtótól jobbra a sarokban volt a banyakemence, körülötte padka. Ennek is, meg a kemencének is csak a fele volt a miénk. Szüleim is, ők is fiatal házasok voltak, láda helyett almárium volt mindkét asszonynak és egy-egy ágy, asztal, néhány szék.

Itt történt meg velem az, amit már említettem, hogy a játék pisztollyal a szemembe lőttem.

Említettem már, hogy a gyermekek nagyon hiányosan voltak öltözve, mert nem jutott rájuk, ennél fogva ha beköszöntek a rossz idők, beszorultak a szobába, és unalmukban bent húzták-nyúzták egymást, amikor az asszonyok tűzrevalóért vagy vízért mentek,

vagy főztek a konyhában. A lakótársak ketten voltak, és nem félték tőlem. Olyan hároméves lehettem, de nehezen tanultam beszélni. Éppen mint most a Lehel unokám, már hároméves, de még elég hiányosan ejti a szavakat. Állandóan kötekedtünk egymással, és ha a padkán a kijelölt határvonalon átléptem, és el bírtak kapni, akkor ketten ugyancsak elbántak velem. Egy ilyen veszekedés alkalmával, amikor kiszabadítottam magam, a kemence párkányáról lekaptam a pisztolyt, hogy megtöltsem. A nagy igyekezetben a csövét a szemem felé fordítottam, valahogy meghúztam a ravaszt, és a fácska, ami töltete volt a pisztolynak, nekiszállt a bal szememnek. Félig behunytam a szemem, de komolyan megütötte, és nagyon fáj a szemgolyóm. Elbőgtem magam, és fogtam a szemem. A lányok mégiscsak megsajnálta, mert elkezdtek kiabálni: „Anyám, gyertek be, mert a Pista agyonlőtte magát!” Egy másik ilyen esetben, amikor elszabadultam, kirántottam az asztalfiókot, fogtam egy nagy kést, és nekiestem az almáriumuknak, összevissza hasogattam, karcoltam. Nagy lármával hívták az anyjukat: „Gyere be, anyám, a Pista szétfaragja az almáriumodat.” Anyám elnászpárgolt érte. A bosszúállásra csak én fizettem rá. Olyan eset nem fordult elő, hogy az asszonyok összevesztek volna a gyermekek miatt, inkább megverték a gyermekeket. Nem volt nagy öröm abban az időben a gyermek, inkább gond és teher a nincstelen családotknál. De a gyermek sem örülhetett; nem látott, nem hallott olyasmit maga körül, amitől vidám lehetett volna. Az állandó megélhetési gond olyan nyomasztóan nehezedett rájuk, hogy az igazi vidámság csaknem ismeretlen volt előttük. Ami öröm érte a gyermekeket, az inkább jó időben, nyáron volt. Örömük akkor is csak abban nyilvánult meg, hogy nem kellett bent a bűzös, tetetleket mérgező, egy ablak által alig megvilágított odúban szenvedniük. A szabadban, napon ugrándozhattak, és ami szintén fontos volt: nem fáztak ruhátlanul sem. Egy szál hosszúingben, mezítláb kergették egymást, vagy kutyákkal játszottak. A játékuik is olyan szegényes volt, mint ők maguk. A lakóhelyüktől messzebbre csak lopva mehettek el, mert ha a gazdatiszt, a gazdaság vezetője, „agronómusa” meglátta őket, volt mit hallgatnia az egész szállási népnek. Rongyos, koszos, csürhe őgyelgő népségnek nevezte őket. Úgy ordított, hogy a szerencsétlen gyermekek remegve menekültek előle. Ilyen magatartással tartották a gazdatisztok fegyelemben és rettegésben a cselédséget, nehogy néhány cső kukoricát vagy egy marék kalászt hazavigyenek az uraságéból. Szegény gyerme-

kek, még abban sem lelhatték örömüket, hogy messzebbre elszaladhattak volna. Csak az épületek körül, szűk helyen voltak szenvedői az életüknek.

Apámnak egy testvérnéjéék is itt szolgáltak. Négy gyermekük volt. A legidősebb úgy tízéves lehetett. A birtok közepén egy gazdasági út volt, kelet—nyugati irányban. Kétoldalt a szállás mellett nagy eperfák álltak. Már ért az eper, amikor egy alkalommal az unokatestvérem a nyakába ültetett, és néhányan elmentünk eprezni. Az út mellett búzavetés volt, de mi csak az úton szedegettük az epret, ami már érett volt és lehullott. Meglátott bennünket a fenevad gazdatiszt, és nagy ordítózva, szidalmazva jött felénk, a botjával is hadonászott. Rémülten menekültünk. Szegény rokonom nem volt valami erős, és úgy hasra esett velem, hogy az orrát is betörte. Az állati ordítás elhallatszott a cselédházakig. Az asszonyok ott rettegetek, hogy ugyan, mi kárt tehetünk. Nem jutottunk hozzá egy szem gyümölcshöz sem, de a rendszer embertelensége még attól az epertől is eltiltott bennünket, ami lehullva ott száradt meg a fák alatt. Olyan keserűség mardosta a cselédséget állandóan az ilyesmi miatt is, hogy víg arcot nemigen lehetett látni sehol. Amikor hazaértünk, még meg is szidtak bennünket, miért mentünk oda, amikor nem szabad. Ez, amit írok, a jelen század első éveiben volt. Ekkor már se rabszolgaság, se jobbágysági rendszer nem volt. Megvolt a szabad költözködési joga a szegény embernek. Szabad ember volt. De nem ért az az élet egy pipa dohányt. Szabad rabszolga volt. Volt már akkor törvény a gyermekek kötelező iskoláztatására is, de nem vette azt igazán komolyan senki. Az uralkodó osztálynak nem is volt érdeke, hogy a munkásosztály tudásra is szert tegyen. Csak annyit tanuljon meg, hogy használhatóbb szolgál, igavonó lehessen. A cselédek gyermekeinek iskoláztatásáról szót sem ejtett sehol senki. A felnőttek közül, ha száz közül egy-kettő tudott írni-olvasni meg úgyahogy számolni. Imitt-amott akadt néhány, aki valamiképpen elsajátította az írást-olvasást, és ezek téli estéken megtanították néhány társukat, ha akadt olyan, aki szellemileg nem volt annyira elfáulva a nehéz sors miatt, és bírta az agya a tanulást. Így tanult meg apám egy felnőtt öccse is egy másik rokonunktól, az pedig ugyancsak így, egy cimborájától. Aki tudott olvasni és valami olvasmányhoz jutott, az többek előtt fölolvastott. Ha a megértéshez egy kissé magasabb, ha nem is nagyon magas, értelmi színvonalra volt szükség, akkor leginkább azt mondták, hogy a papír

türelmes. Azt írtak rá, amit akartak. Nemigen hitték el. De ha valami babonás, titokzatos, vallásos témájú volt, azt vakon elhitték. Szörnyű volt a tudatlanság.

Ilyen viszonyok közt a cselédség volt a legbiztosabb támasza az akkori úri világnak. Félénk, babonás, meghunyászkodó, szolgálalkú, istenfélő, a legkizsákmányolhatóbb rétege volt a munkásosztálynak a mezőgazdasági cselédség.

Az új lakásba való költözésünk után apám elfogadta az első kocsisi megbízást. Valójában munkavezetői szerepnek felelt meg a beosztása. A kocsisoknál első kocsisnak, az ökrös béreseknél pedig öregbéresnek nevezték őket. Minden munkában ezek mentek elől. Ők kapták ki a parancsot a gazdatiszttól a napi munkák végzésére, és továbbították a csoportjuknak. Ezek ébresztették hajnalban a csoportjuk tagjait. Munkakezdekor ezek indultak elsőnek, és amikor megálltak, akkor állt meg a többi is. Feleltek a munka elvégzéséért. A fizetés a következő volt: első kocsisnak és öregbéresnek — 1 lánca (2000 négyszögöl) kukoricaföld bevetve, 14 mázsa búza, 4 mázsa árpa, 4 mázsa morzsolt kukorica, 12 forint. A csoport többi tagja 2 mázsa búzával és 4 forinttal kevesebbet kapott. A búzát, árpát, szemes kukoricát és pénzt negyedévenként kapták meg utólag. Nem volt megfizetve az elsőnek sem a többi munkájuk, de minden deka, minden krajcár sokat számított.

Az életszínvonal nagyban függött az időjárástól befolyásolt kukorica-, bab-, krumpliterméstől. Ha volt a családban néhány gyermek is, sőt sok esetben még nagyszülő is, akkor a búzából egy szem eladó nem volt. Ha gyengén termett nekik a kukorica, amiből egyébként néhány mázsa lett volna eladható, akkor olyan nélkülözésben éltek ezek a családok, hogy (ahogy mondani szokták) attól a kutya is megveszett volna. Ha volt néhány malacuk, annak kellett, amit szemesen mértek nekik. Ha nem hizlaltak a maguk részére és nem neveltek valamennyi baromfit, akkor húst csak úgy láttak, ha más evett. Sokszor hiába volt a jószágtartás, mert a vész sűrűn megtizedelte az állományt. Abban az időben a védőoltás még ismeretlen fogalom volt. Akit ilyen csapás ért, az ott is vakaródzott, ahol nem viszkedett. Irtózatos volt a cselédember nélkülözése. Sok esetben csak analfabéta tudatlanságuk nem engedte, hogy megőrüljenek a nyomorult sorsban.

Ilyen életkörülmények hozták magukkal az „egyke vagy egyse” családszaporítást, amivel valójában a nyomort enyhítették. Én is egyke voltam a mi családukban. Apám idejében fölismerte a ve-

szélyt, és vigyázott, hogy ne lehessünk többen. Nagy volt az életszínvonalbeli különbség, ha nem is volt valami nagyon kielégítő. Például egy mázsa búza abban az időben 9—10 forint volt. Nekünk akkor 7 mázsa még elég volt évente. El lehetett adni 7 mázsát a 14-ből. Ahol négyen-öten voltak, ott már semmit sem adhattak el. Az a 60—70 forint csak a búzából nagy előnyt jelentett. Egy pár csizma 8 forint volt.

Apám abban a korban nagyon szívós, erős fizikumú, nagy munkabírási, középtermetű ember volt. A hét végén, a pihenőnapján is mindig talált munkát a kukoricaföldön. Anyámmal többször megkapálták, amit ültettek, és jó termésük lett, ami több sertés tartását jelentette. Annyira erőltették a jószág tartást, hogy 60—70 darab is volt nekik, kisebb-nagyobb. Anyai nagyapám unszolására, hogy apám hagyjon föl a szolgálattal, Topolyán, kétszáz négyszögöles portán, építettek egy hatöles, egyszoba—konyhás—kamrás házat, és 1903-ban behurcolkodtak. Topolyán éltek halálukig.

Apám nehezen szokta meg az ottani életet. A szülei is egész életükben cselédek voltak. Annyira beléidegződött a mindennapi szolgálai helytállás, hogy elmúlt egy-két év, mire belenyugodott, hogy így mégiscsak jobb, nem muszáj mindennap, ha esik, ha fúj, télen-nyáron parancsot teljesíteni. Eleinte azzal biztatta anyámat, hogy újra elszegődik. Félt, hogy nem tudunk megélni, mert így nem volt biztosítva az állandó munkája, csak napszamos- és szezonmunkával kereshette meg a kenyérrevalót. Jó munkáját ismerve, mint szezonmunkás továbbra is azon a gazdaságon dolgozott.

A magyarországi szociáldemokrata párt abban az időben erős agitációt fejtett ki az alföldi szegény, nincstelen mezőgazdasági munkások közt. A magasabb bérekért és az általános titkos választójogért való harc volt a fő programja. Egy nagyon jó agitátor, Csizmadia Sándor, szegény kubikosból fejlődött elég magas színvonalú agitátorrá. Egy könyvét, a *Kánaánt* és verseit én is olvastam. Főleg a földmunkások közt tevékenykedett. Közvetlen, egyszerű nyelven, de nagyon meggyőzően tudott szólni az egyszerű emberekhez. Ha lejött Bácskába, legtöbbször Moravicán szállt meg. De Topolyán is tartott gyűléseket. Nagyon népszerű volt vidékünk nincstelenjei közt. Az ő agitációjának eredményei voltak az akkori arató- és kisebb-nagyobb bérkövetelő sztrájkok.

Apámnak egy unokaöccse nagy rajongója volt Csizmadiákéknak mozgalmának. Apám együtt dolgozott vele, és a többi hasonló, az akkori időkben haladó szelleműnek mondható munkással való szo-

ros kapcsolat hatására ő is megnyugodott, és pár év múlva már hiába csalogatták vissza a szolgálatba, hallani sem akart róla.

Topolyán is megalakult a munkásszervezet, és főleg télen, eszténként oda jártak az emberek. Fölolvasásokat hallgattak, és a Csizmadia által szerkesztett darabokat énekelték. Én is sokszor voltam ott a szüleimmel. Emberek, asszonyok, gyerekek annyian voltunk néha, hogy mozdulni alig lehetett. Ott hallottam először ezt a nótát:

I.

Nem ismerünk henye rangot,
Ágas-bogas koronát.
Szerszámot a naplopóknak,
Ásót, kapát, boronát.
Legyen kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kenyere.

II.

Már én többet, már én többet
Szolgalegény nem leszek.
Uraságnál, uraságnál
Rostaaljat nem eszek.
Tartsa meg a nagyságos úr magának,
Vagy fogja meg a nyelét a kaszának.

III.

Amott jön egy, jön egy hintó sebesen,
Benne ül egy, benne ül egy
Nagyságos úr peckesen.
Büdös burzsuj, jaj de nagy a tokája,
Eljön még a rossz világ óréája.

Csizmadiának sok hasonló tartalmú nótája volt. Az összegyűlt tömeg egy előénekest követve kórusban énekelték őket. Az ilyen úr és szegény közti viszonyt kifejező tartalmú nóták megmozgatták az emberek öntudatát, és bátrabbá tették őket. Apámra is olyan hatással voltak, hogy végleg meggyűlölte a szolgálatot.

Amikor mi beköltöztünk Topolyára, az idő tájt kezdtek a nincstelen földmunkások építkezni a község északnyugati részén. Egy Linder Ferenc nevű, jobb módú paraszt a község mellett fekvő földjét eladogatta házhelyeknek. Déli irányban kettő, északi irányban pedig négy utca épült föl itt. A föld tulajdonosáról elnevezték ezt a részt Linderfalvának, és a mai napig is így hívják. Amikor az én szüleim építettek, az első két utca közül akkor még csak a kelet felőlit építették. Csak a második világháború utáni években épült be annyira, amilyen most.

A nincstelen néprétegnek nem volt könnyű az építkezés akkor sem. Egyszoba—konyhás kis házakat építettek legtöbbit. Ezek öt öl hosszúak voltak. Kevés hatóles akadt. Ott még egy kamra is volt. Mi is hatóleset építettünk. Nem volt azokba az épületekbe egyetlen téglá sem beépítve. Nem is volt még szokásban a téglaház, meg lehetőség sem volt rá. Nagyon meg kellett koplalni meg rongyoskodni az ilyen egyszerűen fölépített házakat is a sovány napszám mellett. Kapáláskor 1 forint volt a napszám. Előbb 80 krajcár, később aratáskor-csépléskor 1 forint 20 krajcár, 1 forint 40 krajcár. A szüleim 200 forintért vették a portát, kétszáz négyszögölt. Az építés 300 forintba került. Két kis szimpla ablak, 70×100 centis az utcára, egy 50×75 centis oldalablak az udvarra. Egyszerű ácsajtók és kiscserép a tetőn. Sehol egy téglá, sem udvarban, sem utcai járdán. Az egész Linderfalvának, kb. négyszáz-négyszázötven háznak, egyetlen borozda földje sem volt. Nincstelen agrárproletár volt mind. Nagyobb részük a szomszédos szabadkai határban lévő nagybirtokokon meg a környék zsíros-parasztjainál talált sovány bérért szezonmunkát.

A cselédek évi keresete úgy 200 forint körül mozgott. Ettől a napszamosok sem bírtak többet keresni évente, ha minden kínálkozó munkaalkalmat megragadtak is. Állandó tülekedés, egymásra licitálás árán jutottak munkához. Állandó munkaalkalmuk nem volt. A napszamos életszínvonala annyival volt kedvezőbb, hogy nem volt mindennap befogva a munkába, és többet pihenhetett. Az igényei kielégítésében látható különbség nem volt. A több szabad idő azt az eredményt hozta, hogy több idejük volt összejönni és megvitatni a sorsukat. A szociáldemokrata párt is ezeket a munka nélküli időszakokat használta ki agitációra. Ennélfogva a napszamos réteg fölvilágosultabb volt, mint a cselédség. Gyakran voltak mezőgazdasági sztrájkok a szezonmunkák idején, de a cselédséget soha nem lehetett rávenni a sztrájkra, hogy nagyobb bért

követelt volna. A bér, úgy a cselédnek, mint a napszámosnak, bármelyik munkaadóhoz kerültek is, mindenhol egyforma volt. A munkaadók olyan szervezettek voltak a bérezéssel, hogy hiába cserélgette a szegény a gazdát. Legfeljebb a bánásmódban ha volt némi különbség, de a fizetésben nem. Esetleg egy kis mézesmadzag. A munkanélküliség arra kényszerítette a népet, hogy nagyon sokan vándorbotot fogtak, és kivándoroltak Amerikába. Nyári szezonmunkákra pedig majd minden évben mentek Németországba. Aki itthon maradt, az télen fosztotta a tollat a zsidó tollkereskedőknek éhbérért, hogy valahogy kihúzza a telet. A legutálatosabb, testetleket ölő, bűdös, poros, piszkos munka volt a tollfosztás. A tüdővész melegágya volt. Nagyon gyors kezűnek kellett annak lennie, aki kora reggeltől este kilenc-tíz óráig 1 kilót le bírt szaggatni a tokról. Egy kilóért 10 krajcárt fizetett a zsidó. A tavaszi napszám 60 krajcár volt, 1 kiló kenyér is 20 krajcár volt, 1 kiló hús 40 krajcár. Amikor megjött a kikelet, de a komolyabb szezonmunkák ideje még nem érkezett el, a község központjában ácsorgott a sok rongyos, foltos ruhájú nincstelen napszámos. Várták a munkaadókat. Ha olyan munkaadó akadt, akinek csak néhány emberre volt szüksége, még tízszer annyian is kínálták magukat, és ilyen esetekben egymásra licitáltak az emberek. Azt nem lehetett semmiféle agitációval elérni, hogy már ott, a munkapiacon magasabb bért harcoljanak ki. A bérsztrájkok csak a nagyobb szezonmunkáknál, a helyszínen zajlottak le. Amikor már megkezdték, azután hagyták abba a munkát. Ilyenkor kisebb eredményeket leginkább értek. De annyit azért nem, hogy meghízhattak volna tőle. Az ilyen eseteknél a csendőrség mindig készen állt, hogy beavatkozzon, ha nagyon kiéleződött volna a helyzet.

Az aratási munkákért, ami egyik fő kereseti forrásuk volt a napszámosoknak, a tizenkettedik részt kapták, szalmástól. Gyenge terméskor, ami elég gyakori volt az akkori művelési módszer mellett, alig kerestek néhány mázsa búzát. Ilyenkor voltak az aratósztrájkok. A követelés leginkább lánconként 100 kiló biztosítása volt. Így küszködött a mezőgazdasági munkásréteg a kizsákmányolás ellen, állandóan szorongó lelkiállapotban élve, a bizonytalanság tudatában. Gyermekük az elemi iskola 2-3 osztálya után a parasztokhoz kerültek kanásznak, nevetséges bérért. Hatosztályos volt az elemi iskola, de egyes korosztályok 20%-ánál több nem járta végig, munkára lett fogva a parasztoknál. Istállóknban az állatok közt aludtak, mindenféle férgectől hábor-

gatva. Ha valamelyik nem tűrhette az ilyen állati sorsot és elszökött, azt majdnem minden esetben csendőrök kísérték vissza a gazdájához. Legtöbb esetben nem a szüleinél kereste a gazda a gyereket, hanem jelentette a csendőrségnek. Annak pedig az volt a föladata, hogy csend és rend legyen úgy gazdasági, mint politikai értelemben. A csendőrség állandóan a terepen járt, arra figyelve, hol vannak lázítók, elégedetlenkedők. Jaj volt annak, aki a kezükbe került. Terepjárásuk közben igazoltatták a határban talált személyeket, ha úton találták őket. Sorra járták a tanyákat, jelentkeztek és érdeklődtek az uraságnál, nincs-e lázító a cselédek közt. Ha valahol akadt ilyen és az úr megmondta, akkor az illetőt egy arra a célra tartott terembe hívták, ahol meg szoktak szállni. A csendőrség az emberiség söpredékéből került ki. Kiképzésük során minden emberi érzéstől megfosztották őket. Suta, fanatikus védelmezői voltak a tőkés érdekeknek. Ezért, ha úgy adódott, az apjukat is agyonverték. Ilyen körülmények közt különösen a cselédség annyira meg volt félemlítve, hogy köztük ritkán volt lázadó. Ha valahol mégis akadt, annak azonnal fölmondtak, és a csendőrség is elbánt vele.

Topolyára költözésünk után két év múlva íratlak be az iskolába, 1905-ben. Az iskolai fölszerelése az elsős elemistának egy ábécéskönyv, egy fakeretes palatábla és egy palavessző volt. A könyvben kis- és nagybetűk, írottan és nyomtatottan. Szavak szótagolva és kisebb mondatok és olvasmányok voltak képek nélkül. A táblán tanultuk írni a betűket és a számokat, amit le lehetett törölni. Tanultuk még az egyszeregyet, amit fönnhangon kórusban fújunkt, a tanító elmondta előbb, mi utána. Egyszer egy az egy, kétszer egy az kettő, háromszor egy az három stb. stb. stb. Nagyon fontos tantárgy volt a hittan. Azzal kezdtük a mindennapi tanulást. Kétszakos volt a tanítás, délelőtti és délutáni. Reggel 8-tól 10-ig az első és a második osztálynak és délután 2-től 4 óráig. A későbbi osztályoknak délelőtt 11-ig, délután 4-ig tartott a tanítás. Minden csütörtökön tanítási szünet volt. Szombat délután egyházi énekek tanulása volt. Minden vasárnap a tanítók vezetésével templomba menés. A rossz magaviseletért vagy a tanulási hanyagságért nádpálcával való verés járt a tenyérbe vagy az összefogott ujjak hegyére, vagy pedig a padra kellett leborulnia a tanulónak, és úgy vertek a fenekére. Törvényes módszer volt a verés, de nem minden tanító alkalmazta egyformán. Volt, aki minden csekélységért ráhúzott a gyerekre, de volt olyan is, aki

ritkán vette elő a pálcat. Az utóbbiak inkább személyes viselkedésükkel tudták tartani a fegyelmet.

Abban az időben, amikor iskolába kezdtem járni, két hatosztályos elemi iskolában tanították a fiúkat. A templom mellett volt az iskola. Az egyik hat osztályt Ferenc-rendi barátok tanították, a másikat pedig a tanítók. A barátokról az volt elterjedve, hogy jobban tanítanak, mint a tanítók, azért engem a barátokhoz írtak. De csak a hittant tanították alaposabban, mást nem. A barátok egy közösségben éltek, egy főnökük volt. Öten voltak a főnökkel. Négy tanított hat osztályt. Az elsőt, másodikat, harmadikat egy-egy, a negyediket, ötödiket, hatodikat pedig csak egy tanította. Az utóbbi háromban sem voltunk többen, mint az elsőben és a másodikban. Úgy 60-70 között volt a létszám. A tanítóknál ugyanúgy volt. A lánygyerekek elkülönítve, a templomtól délre, a főutcán lévő iskolába jártak, ahol csak apácák tanították buzgó vallásossággal a diákokat. A felsőbb osztályokban megapadt a létszám. A szegény gyermekek szolgálni mentek, a tehetősebb parasztoké pedig kellett a gazdaságban segíteni. Az iparosok, kereskedők, tisztviselők és csak kevés napszámos gyermekei járták végig a hat elemi. Én is végigjártam mind a hatot.

Az elsőben nagyon nehezen ment nekem a tanulás. A szüleim írástudatlanok voltak, semmit sem tudtak segíteni. Kezdetben olyan voltam, mint egy szédült. Mintha nem is a megszokott környezetben éltem volna. Olyan titokzatosnak tűnt minden, amit az iskolában hallottam. Istenről, Jézusról, szentekről, ördögéről, poklóról, mennyországról, betűkről, számokról beszélt a barát. Egyetlen elődöm sem hallott még ilyesmit. Mind jobbágyok voltak. Iskolába egy sem járt. Semmi hajlamot nem örököltem a tanulásra. Meg voltam zavarodva. Nem akart a fejemben megragadni egy betűnek a neve sem. A vallásos dolgok fészkelődtek be előbb az agyamba. Ezekre inkább örököltem hajlamot, ha mástól nem, hát anyámtól, mert ő vallásos volt. Az apámtól biztosan nem, mert az se egy szentet, se egy imádságot nem ismert. Nem emlékszem, hogy az isten nevét hallottam volna tőle említeni, még káromkodásban sem mondta ki. Kétszer volt életében templomban. Egyszer katonakorában, másodszer, amikor megnősült. Nem is káromkodott az isten vagy Jézus említésével. Nem ismerte őket.

Az első elemiben megbuktam. Kétszer jártam az elsőbe. Nem voltam rossz magaviseletű. Megfeszített figyelemmel hallgattam mindent, mégsem boldogultam. A második évben mintha föloldó-

dott volna bennem valami, könnyebb lettem, és mindent tudtam. Én voltam az egyik legjobb tanuló az első osztályban. Nem is buktam meg többször egyben sem. A harmadik osztályban egy rossz cimborára akadtam. Kovács József (Dora) volt a neve. Nem messze laktunk egymáshoz. Egymás mellett ültünk a padban is. Egy évvel idősebb volt nálam. Már kétszer osztályismétlő volt. Cigarettázott. Rászoktatott az iskolakerülésre. Eleinte csak szombaton délután nem mentünk iskolába. Akkor mind a hat osztály egy teremben gyűlt össze, és egy barát énekelni tanított bennünket. Egyházi énekeket tanultunk. A nagy sokaságban nem is vették észre, hogy hiányoztunk. Éneklés után három órára délutáni vecsernyére vezette a barát az összes gyereket. A vecsernye fél óráig tartott. Mi pedig följártunk a toronyba, egy öreg nagyothalló harangozónak segítettünk harangozni. Kezdtém megkedvelni a csavargást, és a harmadik osztályban, ősszel, három hétig kerültem az iskolát. Apám kukoricát volt szedni, anyámmal ketten voltunk otthon. Volt egy kis vörös buga tehenünk. Topolyától északra, a szabadkai út mellett volt a községnek egy darab kaszálója, oda szoktuk kihajtani legelni. Többen is legeltettek ott. Nekem megtetszett a társaság, néha öten-hatan is voltunk, „szintén zenészek”, mint én. Emlékszem, szép meleg októberi idő volt. Minden reggel magamhoz vettem néhány könyvet, és elmentem hazulról. Nem mentem el az iskoláig, csak valameddig, amíg ki nem eszeltem valami hazugságot, hogy miért nincs tanítás. Akkor visszamentem, és előadtam anyámnak, ő pedig elhitte, és megbízott, hogy hajtsam ki a Pirókot legelni. Ő a főzéssel volt elfoglalva és az ebédvívással. Ugyanis az volt a szokás, hogy a kukoricaszedőknek az asszonyaik mindennap ebédet vittek. Már kilenc-fél tízkor elindultak, hogy délre odaérjenek az ebédvel. Bizony nyolctíz kilométerre is vitték, és mire visszaértek, három-négy óra volt. A kukoricatörést leginkább a tizedik részért végezték. Ezért be is górézták, és a szárat lehordták, nagy kúpokba összerakva. Ha hetenként megkeresték a 300 kiló kukoricát csövesen, azt tulajdonképpen az asszonyokkal együtt keresték, mert az asszonyoknak is csaknem egész napba került az ebédhordás.

A közelben, ahová legeltetni jártunk, volt nekünk egy kis veteményes földünk. Konyhakerti vetemények voltak benne. Apám és többen is a községtől kaptak a Krivaj melletti nádasból egyévi használatra akkora területet, amekkorából a nádat kiirtották. Ezt föl is kellett ásni, és abban termeltek zöldségféléket. Amikor anyám

hazaért az ebédvívésből, nekem is hozott enni, és szedett valamit a veteményesben a másnapi főzéshez. Szegény anyám is annyira el volt foglalva, hogy nem is igen gondolkozott azon, miért is nincs, vagy lehetséges-e az, hogy ennyi ideig nincs az iskolában tanítás.

Apámék nagyobb csoportban dolgoztak, és az asszonyok is özszevárták egymást megbeszélte helyen, amikor az ebédet vitték. Már harmadik hete kerültem az iskolát, amikor egy napon anyám ebédvívés közben megemlítette egy másik asszonymnak, akinek a fia velem járt, hogy milyen hosszú ideje már nincs tanítás az iskolában. Az asszony nem értette, és megkérdezte: Ki mondta, hogy nincs tanítás? Akkor tudta meg anyám, hogy én mennyire becsaptam őt. Emlékszem, aznap reggel azt hazudtam, hogy a plafonról egy jó darabon leesett a vakolat, mert beázott a tető, és a kőművesek tapasztják, azért küldött haza a barát bennünket. Amikor anyám hazaért, azonnal elment az iskolába jelteni a barátoknak, hogy mi a helyzet. A barát egy csúnya, nagyon mogorva, verekedős alak volt, és jót nevetett, amikor anyám bőbeszédűen mindent elmesélt neki. Egy napon azt állítottam, hogy Szabadkára ment a barát fogát kihúzatni. Máskor megakadt a lába bokáig érő csuhájában, elesett, és csúnyául megütötte a térdét a katedra sarkában. Elment az orvoshoz, minket pedig hazaküldött. Volt rokona lakodalmába is hivatalos. Egyszer meghalt az öreganyja stb. stb. Sokféle ügy-baj előfordult iskolakerülésem alatt, de én vígan durrogtattam kifelé a karikás ostorommal. Este meg hazafelé mindennap. Nagyon fölaltam magam.

Aznap, amikor minden kitudódott, anyám késve ért ki hozzám, mivel előbb az iskolában járt. Már jócskán éhes voltam, és nagyon vártam rá, amikor egyszer csak megláttam, hogy jön. Amikor közelebb ért, azt vettem rajta észre, hogy nem olyan a mozgása, mint szokott lenni, és nem volt a kezében semmi. Elébe mentem, és láttam, hogy szomorú, és olyan levertnek látszott, amellet még haragos is volt. Mindjárt tudtam, valami baj van. Nem volt nekem nyugodt a lelkiismeretem, amióta iskolakerülő voltam, mert mindennap úgy gondoltam: no még csak ma, holnap már megyek iskolába. De ahogy múlt az idő, egyre kevesebb esélyem volt, hogy ezt az elhatározásomat beváltsam.

Anyám eleven mozgású, középtermetű, se kövér, se sovány, egészséges, szép barna asszony volt. Nagyon pontos, tiszta, takarékos, jó háziasszony volt. Bár csak hárman voltunk, ő állandóan

talált tennivalót. Kifogástalan rend és tisztaság volt nálunk. Nemhiába szolgált úri helyeken, megszokta az ott látott rendet, és a lehetőségekhez mérten mindig be is tartotta, egész életében. Apámmal nagyon megértették egymást, és igazán harmonikus házaseletük volt. Amikor apám hazaért valamilyen munkából és meglátták egymást, őszintén örültek. De abból a csicsergésből én egyetlen szót sem tudtam soha megérteni, olyan csendesen beszéltek egymással. Az intim életükből soha egy mozzanatot sem láttam.

Anyám engem, mivel sem előttem, sem utánam több gyereke nem született, nagyon szeretett. Az akkori viszonyokhoz mérten nekem szép gyermekkorom volt. Mindennel elláttak, amire ésszerűen szükségem volt. Ruhában, lábbeliben, élelemben nem nélkülöztem. Rendre, becsületességre neveltek. Nem kényeztettek el, inkább nagyon is szigorú fegyelem alatt tartottak. Különösen az apámnak a gyermek nem volt barátja. Semmit nem sajnált tőlem, de részemről nem tűrt semmi ellenvetést. Gyermekkoromban csak háromszor vert meg (őszintén beismerem, nem ok nélkül), de úgy, hogy harmincezer év múlva sem felejténem el. Anyámmal ketten voltunk otthon, mert akkoriban nem mentek az asszonyok munkába. Volt elég olcsó férfi munkaerő. Nyugtalan, egészséges, eleven gyermek voltam, és anyám körül hancúroztam, vagy a szomszéd gyermekekkel játszottam, amikor volt rá időm. De anyám állandóan talált valami csekély tennivalót az én részemre is, és dacára annak, hogy nagyon szeretett, ha nem jól intéztem el valamit, az ő kedve szerint, gyors kezű volt, és sűrűn pofon vert, vagy végigvágott rajtam valamivel, ami a keze ügyébe akadt. Nem volt az a verés annyira súlyos, hogy az rajtam valamit is változtatott volna. Ötöle nem féltam. Ő néha talán még szeretetből is megvert, én meg föl sem vettem utóbb, megszoktam, és maradtam a régi csintalankodó. De ha apám otthon volt, nekem hangomat sem hallotta senki. Elég volt apámnak egy pillantása, hogy behúzzam fületem-farkamat. Legjobban szerettem, ha nem volt otthon, akkor nem kellett félnem a szigorú pillantásától. Amilyen barátságosan, előzékenyen viselkedett másokkal szemben, olyan szigorú volt velem.

Anyámat az keserítette el nagyon az iskolakerüléssel kapcsolatban, hogy annyi ideig meg tudtam téveszteni a hazudozással. Különösen gyűlölte a hazugságot. Bántotta is, szégyellte is, hogy egyetlen gyermeke, akiért mindent megtesz, ilyen haszon-

talanul visszaélt a jóságával. Másrészt meg attól félt, hogy ha megtudja apám, milyen szigorú hozzám, agyonver.

Amikor egészen közel ért már, kérdeztem tőle, hogy miért nem hozott ebédet. Erre fölkapott a földről egy keze ügyébe akadt kukoricacsumát, és hozzám vágta. Te hazug disznó, nem adok neked többet ebédet, ha így hazudsz te énnekem! Rendesen volt tanítás az iskolában, csak te elkerülted. Mindenfélét hazudtál nekem. Megállj, megállj, majd kapsz ezért apádtól!

Mintha valami sötét borulat vett volna körül, úgy éreztem magam erre a hírre, pedig szép napsütés volt. Borzongás futott végig a hátamon, amikor apámat említette. Elszállt minden életkedvem. Búskomoran hajtottam haza a kis bugát. Nem durrogattam hazafelé a karikással. Beesteledett, amikor hazaértem. Megkötöttem és megittattam a bugát, és közben megsirattam, hogy ezután nem hajthatom már ki legelni. De arra is gondoltam, jobb lett volna, ha eddig se hajtottam volna ki. Félttem nagyon a következményektől. Főleg apám szigorúságától, de attól a goromba, verekedős baráttól is.

Előbb megfejte anyám a Pirókot, azután beszólított a szobába. Ismét elkezdett szidni, pörölt rám, és elkezdett verni a kissőprűvel. A nyele jó kemény volt, és ahol elért vele, ott megéreztem. Nem nézte, hová üt. A fejem tele lett púpokkal. Az orrom betört, a szám széle kirepedt. Nem bírtam kimenekülni a szobából. Amikor föl hagyott a veréssel, néhány darab ruhafélémet batyuba kötötte, és azt mondta: Itt van a ruhád, menj világnak! Ne lássalak többet! Hazudj másnak, nekem ne! Azzal kilökött a kapun, és bezárta utánam. Menj, nekem nem kellesz! Mialatt vert, mindent fogadtam, hogy nem hazudok többet, nem kerülöm az iskolát, jó leszek stb. stb.

A portánk keleti szomszédságában eperfákkal körülültetett terület volt, ami nem volt bekerítve. A mai Boris Kidrič utca felől szabad volt. Öt háznak volt ezen keresztül kijárata. Mi is erre jártunk, ha Topolyára mentünk. Egy kiskapunk volt nyitva, és azon jártunk ki. Ide lökdösött ki anyám. Amikor becsukta és bezárta utánam a kaput, megálltam, és gondolkodtam. Nem könyörögtem, hogy ne zavarjon el. Eszembe se jutott. Merre és hová menjek? Anyám, ahogy tuszkolt kifelé, azt is mondta, hogy öregapádékhoz se mehetsz, én már beszéltem velük, és nem fognak beengedni. Kimentem az epres széléig. Este kilenc óraker már október elején öreg este van. Nem tudtam határozni. Visszamentem.

A szalmakazal, amit apám a részaratás után kapott, oda volt rakva a porta keleti szélén a falra. Húztam szalmát, és megágyaztam a fal tövében. Batyumat a fejem alá tettem, és lefeküdtem. Nem voltam éhes, pedig még reggel ettem. Még nem voltak hidegek, de én betakaróztam szalmával. Ahogy feküdtem, egyszer csak látom, hogy egy kutya állt meg mellettem, és éppen a fejem fölött kezd szimatolni. Hirtelen megmozgattam a szalmát, és nyekkentem neki egyet. Erre a kutya úgy elvágatott, hogy az eperes széléig egy kukkot sem szólt. Ott kezdett el ugatni. Úgy egy óra hosszat fekhettem ott, amikor hallottam a kapu nyitását. Anyám szólt: Hol vagy? Gyere be! Már előbb is mintha éreztem volna, hogy anyám a kapun belül leselkedik. Szó nélkül fölkeltem, és mentem.

Az anyai szív legyőzte a haragját. Megmosdatott. Tiszta ruhát adott rám. Megkenegette a kirepedt számszélét, megmelegítette a részemre hagyott ételt, és elébem tette, hogy egyek. Akkor éreztem, hogy éhes vagyok. Evés után lefektetett, és betakargatott. Nem haragudott. Én sem órá. Péntek volt, arra emlékszem.

Hogy még bonyolultabb legyen a helyzet, aznap délután tíz korona büntetés fizetésére hozott fölszólítást a kézbesítő a községi bírótól. Ugyanis a barát tíz nap után jelentette távolmaradásomat a községnek, ahol büntetést róhattak ki ilyen esetekben. No, még ez hiányzott. Apám egész héten tizenkét koronáért dolgozik. Tízet majd fizet énmiattam. De amikor jelentkezett, a bíró elengedte a büntetést.

Másnap reggel anyám minden könyvem, irkám összeszedte, és úgy kellett elmennem az iskolába.

A régi helyem elfoglalta más, én az utolsó padban telepedtem le. A gyerekek nevetgélve, gúnyolódva fogadtak. Nyugtalanul vártam a barát érkezését. Végre megérkezett. Végignézett az osztályon, és engem is meglátott. Magához hívott. No, Pista, most kapsz, ezzel a tudattal indultam hozzá. Ült a széken az asztalnál, és egész közel hívott magához, annyira közel, hogy elért. Megsimogatta a fejemet, és azt kérdezte: No, Pista, meggondoltad, hogy eljöttél? Mindenre számítottam, csak arra nem, hogy így fogad. Azután nyugodt, szinte atyai hanganon kikérdezett, hogy és mint múltak a napjaim, mit csináltam stb. Olyan meglepő volt nekem a viselkedése, hogy alig hittem el, hogy az a goromba, verekedős barát az, aki beszél hozzám.

Szombat volt. Apámék a heti keresetet ott mielőttünk, az ep-

resben mérték szét mázsával. A szomszéd gyerek, amikor jött hazafelé, elújságolta neki, hogy kerültem az iskolát és büntetést kell fizetnünk. Szegény anyám most már jobban félt, mint én, hogy mit csinál apám velem. Most elmaradt a találkozásuk megszokott öröme. Mogorván kérdezte apám, hogy mi van. Anyám megmondta, nem lehetett letagadni. Hol van az a zsvány? Kevéssel előbb értem én is haza, és bent hallgattam a konyhában. Egy összehajtogatott istrángot akasztott le a szögről. Belépett, elkapott. Te zsvány, mit csináltál te?! Úgy elverte a fenekemet meg a lábam szárát, hogy bevizelem, és erősen fogadtam, hogy többször nem kerülöm az iskolát. Nem szidott soha másként, ha valamiért megszidott, csak zsványnak nevezett. Annak ellenére, hogy apám is nagyon gondos, jó ember volt, soha nem tudtam neki örülni, amikor hazajött a munkából. Annál jobban ragaszkodtam anyámhoz, apámtól pedig ezután még jobban elhidegültem.

Hát ezen is átestünk. Bizonyos mértékben lemaradtam a tanulásban, de azért nem lett semmi baj az év végére, nem buktam meg. Azontúl nagyon éberem figyeltek rám, és gyakran érdeklődtek iskolatársaimtól, hogy ott vagyok-e mindig az iskolában. De nem is kerültem el többször. Nem féltem semmitől, csak apám istrángjától, amivel a hátsó fertályomat földíszítette jó néhány kolbással. Akkor vert meg először, de rászolgáltam. A harmadik osztály után mindig jobban tanultam, annyira, hogy a hatodikat tiszta kitűnővel fejeztem be.

Amikor az ötödiket elvégeztem, a barátok föloszlatták a szektájukat, és megnősültek. A tanítással is fölhagytak. Átkerültünk a tanítókhöz, és Sulyok János tanítónál végeztem el a hatodikat. Egész évben senkit sem vert meg közülünk. Nagyon szigorú, kemény hangú, de jó tanító volt. Úgy féltünk tőle, mint a tűztől. Igazságos, egyszerű ember volt. A viselkedésével tudott bennünket fegyelmelni. Az akkori szokás szerint minden tanító minden tantárgyat tanított az osztályában, ahová beosztották, és évről évre megmaradt a beosztásuk ugyanazon a helyen.

Amikor kijártam a hat elemi, inasnak akartak adni. Apám azt mondta: legyen akármi, csak az ne, ami ő lett, mert az a legutolsó foglalkozás a világon. De hiába kérdeztették tőlem, mi szeretnék lenni, nem tudtam választani. Vagy inkább jobban mondvá, semmilyen szakmához sem éreztem vonzódást. Végül mégis úgy döntöttünk, hogy nyomdászinas leszek. Volt itt egy Vilhejm Miksa nevű könyvkötő és nyomdász zsidó. Elmentem hozzá anyámmal

érdeklődni. Föl is vett volna három évre. De nem csinált mindjárt szerződést, majd két hét próbaidő után. Azonban semmi sem lett belőle, mert nekem úgy az orromba állt a papír- meg az ólomszag, amíg ott voltunk, hogy mire hazaértünk, hallani sem akartam az inaskodásról. Felé sem mentem többet. 1910-ben indult egy négyéves középiskola Topolyán, Állami Polgári Iskola címmel. Két évig a kültéri iskolában volt. A harmadik tanévre fölépült az új iskola a piac utcájában. Oda iratkoztam be. Nem volt más célja a tanulásomnak, csak az, hogy ne kelljen inasnak mennem. 1912 őszén kezdtem. Nyári szünetben apám után marokszedő voltam. Négyen voltunk napszámos szülők gyermekei az első osztályban. A községtől szegénységi bizonyítványt kaptunk, és nem kellett tandíjat fizetnünk, meg tankönyvekhez is ingyen jutottunk. De a tanszereket mi vettük meg.

Itt már nem voltam olyan jó tanuló, mint az elemi utolsó éveiben. Nemigen törtem magam. Annyira kedveltem a szabadban való barangolást, hogy amikor csak lehetett, egy-két társammal kirándultunk a szabadkai határba, ahol különféle csínytevésekkel töltöttük az időt tanulás helyett. Annyit tanultam csak, hogy nem buktam meg. Jeles, jó, elégséges, elégtelen osztályzatból mindig a jót választottam.

Két osztályt végeztem el, amikor kitört az 1914-es világháború.

(Folytatjuk)